

Was opa een held?

Een gids om te speuren naar de geschiedenis van het verzet in België

Fabrice Maerten

*Fotograferen van documenten van inlichtingendienst Marc, voor ze naar Londen worden gestuurd.
CegeSoma, nr. 27986 © CegeSoma*

Het boek, resultaat van een collectief project dat werd gecoördineerd door het CegeSoma (de 4de operationele directie van het Rijksarchief), geeft een stand van zaken van de geschiedenis van en de herinnering aan het verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog. Het biedt in de eerste plaats talrijke pistes om sporen terug te vinden van de activiteiten van tienduizenden helden van de harde strijd tegen de nazibezetter.

Een (te) weinig gekende geschiedenis

Wie kan vandaag nog de naam geven van een Belgisch weerstander of van een clandestiene organisatie die actief was in het land? Wie is in staat een opzienbarende daad van het verzet aan te halen? Om eerlijk te zijn, weinigen...

Nochtans hebben van mei 1940 tot de herfst

van 1944 zowat 150.000 Belgen en buitenlanders die in België verbleven, zich ingezet voor de strijd tegen de bezettingsmacht. Die bezetter ging wreed tekeer tegen het verzet. Zowat 40.000 verzetsmensen werden aangehouden en in erbarmelijke omstandigheden opgesloten in België en vooral in Duitsland. Ongeveer 15.000 tegenstanders van de bezetter kwamen om. Vaak stierven ze in concentratiekampen als gevolg van uitputting of ziekte, of ze werden doodgeschoten of sneuvelden in gevechten om de bevrijding.

Maar waarom hebben zoveel mannen en vrouwen op die manier hun leven gewaagd? Vooreerst uit vaderlandslievendheid, die vaak doortrokken is van anti-Duitse sentimenten. Ze vreesden de levenskwaliteit van het vrije België kwijt te spelen. Die angst werd nog versterkt door de pijnlijke herinneringen aan de Eerste Wereldoorlog en geleidelijk aan ook door de dwang-

maatregelen die werden opgelegd door de nazibezetter. Anderen hadden dan weer als belangrijkste motief hun antifascisme, aangewakkerd door het verlangen naar democratie en sociale rechtvaardigheid. Tot slot was ook de solidariteit met de totaal ontredderde mensen en hun familie die werden gezocht door de bezetter, een belangrijke motivator.

Het hoeft dus niet te verwonderen dat het verzet in de herfst van 1940 vorm kreeg in de kleine en middelgrote Franstalige burgerij die voordeel had kunnen halen uit de ontwikkeling van de Belgische Staat. Tot die kern traden geleidelijk aan ook communisten toe, die werden gedreven door hun antifascisme maar vooral ook omdat ze door het Kremlin werden aangemaand om een achterhoedegevecht aan te gaan met de vijand wanneer ze werden opgejaagd door de bezetter na de Duitse inval in de Sovjet-Unie in juni 1941.

Om al die verzetsinitiatieven te verenigen richtte de communistische partij in de herfst van 1941 het Onafhankelijkheidsfront op. De patriottische en antifascistische organisatie trok heel wat mensen van goede wil aan uit gematigde linkse middens, maar niet uit het socialistische kaderpersoneel dat zich had gereorganiseerd in een nieuwe clandestiene socialistische partij, noch uit rechtse vaderlandslievende kringen. Rechts blijft ofwel trouw aan de structuren die in de kringen van de hogere burgerij vanaf de herfst van 1940 werden opgezet, of wordt aangelokt door een nieuwe groepering van militairen, het Belgisch Legioen. Wanneer het Belgisch Legioen zijn koningsgezinde en autoritaire opvattingen wat op het achterplan geschoven heeft, noemt het zichzelf vanaf 1944 Geheim Leger. Het is op dat ogenblik de op een na grootste beweging binnen het Belgisch verzet.

Tijdens de laatste maanden van de bezetting kon het verzet uit de marginaliteit treden waarin het zich in 1940 bevond. Het had in heel het land en in nagenoeg alle sociale groepen aanhangers en sympathisanten. Verschillende uitwendige en inwendige factoren kunnen dit succes verklaren. Extern was er de concrete steun van de Britten en de Belgische regering in Londen, en vooral, vanaf eind 1942, de opmars van de geallieerden naar de overwinning. Intern was het voornamelijk de invoering van de verplichte tewerkstelling in Duitsland, in oktober 1942, die vele Belgen ertoe bracht zich te verschuilen, evenals de verhanding

van het beleid van de bezetter die leidde tot een quasi algemene haat tegenover de Duitsers en de collaborateurs.

De inzet van het verzet is zeer waardevol. De duizenden sabotagedaden die van de herfst van 1943 tot aan de vooravond van de bevrijding werden gepleegd maakten het de bezetter militair zeer lastig. Door te dienen als informant, als gids of als aanvullende infanteristen, bevorderden de verzetslui in september 1944 de geallieerde opmars in België. Hierbij moet worden gewezen op hun bijdrage tot de snelle bevrijding van Antwerpen, de enige haven aan de Atlantische kusten die nagenoeg ongeschonden kon worden bevrijd.

De duizenden documenten die de inlichtingendiensten overbrachten naar Londen hebben eveneens bijgedragen tot de eindoverwinning. Dankzij de ontsnapingslijnen konden duizenden mensen (Britse soldaten die na de veldtocht van mei-juni 1940 verborgen waren, geallieerde piloten wier vliegtuig werd neergehaald door Duitse luchtafweer, geheimagenten die in België een opdracht uitvoerden, prominenten maar ook gewone burgers) Engeland bereiken om van daaruit de strijd voort te zetten. In die militaire logica pasten ook de talrijke moordaanslagen, waaronder op 850 collaborateurs, waarmee een eind werd gesteld aan de intriges van verklikkers.

Duitse kaart die het hoge aantal sabotagedaden aangeeft in Brussel en Wallonië in december 1943.
 CegeSoma, archief van de Militärverwaltung, Kommandostab Ia, Tätigkeitsberichte (GRMA, T501, R96, 428).
 © CegeSoma

Die aanslagen, maar ook en vooral de sluikpers, zorgden er ook voor dat de bevolking de bezetter niet ging – of niet bleef – steunen. Diezelfde pers, die een democratisch discours aanhield, en de inlichtingendiensten, die de Belgische regering in Londen heel wat politieke en economische informatie bezorgden, leidden ertoe dat het openbaar leven vrij gemakkelijk kon worden hernomen eens de bezetter verjaagd was.

Het verzet heeft tenslotte ook een humanitaire verdienste. Het maakte mogelijk dat heel veel Belgische gevangenen en vooral Fransen die waren ontsnapt uit Duitse gevangenkampen terug naar huis konden. Het steunde ook de families van politieke gevangenen, evenals honderden Russische en Poolse gevangenen die ontsnapt uit de Belgische steenkoolmijnen waar ze gedwongen moesten werken, tienduizenden mensen die de verplichte arbeid in Duitsland weigerden, en ettelijke duizenden Joden die dankzij het verzet aan een zo goed als zekere dood ontkwamen.

Ondanks dit alles heeft het verzet geen stempel gedrukt op de naoorlogse samenleving. Erger nog: talrijke Vlamingen ontwikkelden geleidelijk een negatief beeld.

Hoe is die afwijzing te verklaren, een fenomeen dat nageenig uniek is voor de landen die tijdens de Tweede Wereldoorlog bezet werden?

Ten eerste kwam het verzet vrij snel na de oorlog moederziel alleen te staan. Tijdens de bezetting bleef het uit veiligheid geïsoleerd van de rest van de bevolking en in september 1944 speelde het slechts een marginale rol, waar-

door het prestige van de bevrijding vooral op rekening van de geallieerde troepen kwam. Bovendien wilden de traditionele machthebbers (politieke partijen, vakbonden, economische leiders) in de eerste plaats de vooroorlogse orde herstellen. Ze wantrouwden daarbij het verzet - met zijn uitgesproken communistische en royalistische tendensen - waaraan ze in de moeilijke tijden slechts opportunistisch steun hadden verleend. Met de stilzwijgende goedkeuring van de meerderheid van de bevolking slaagden ze erin om vanaf eind november 1944 het verzet elke politieke rol te ontnemen. De meeste inwoners van het land zijn in eerste instantie begaan met de verbetering van hun levensomstandigheden. Ze gaan akkoord met een opzijschuiven van het verzet omdat ze weg willen uit de spiraal van oorlogsgeweld waarnaar volgens hen sommige (pseudo-) verzetslui nog al te makkelijk neigen, zoals mag blijken uit een aantal wandaden die werden gepleegd tegen vermeende collaborateurs (vernieling van bezittingen, onmenselijke behandeling in interneringskampen, weinig gerechtvaardigde aanslagen).

Flugschrift van de communistische partij tijdens de verkiezingscampagne van februari 1946 om aan te klagen dat het statuut van politieke gevangene werd 'getorpedeerd' door reactionaire krachten.

CegeSoma, collectie flugschriften. © CegeSoma

Onmiddellijk na de oorlog komt ook interne verdeeldheid binnen het verzet aan het licht waardoor het verzwakt wordt en zijn imago nog verder afkalft. De geschillen die ontstonden toen tussen 1944 en 1948 verschillende statuten van nationale erkenning van de verzetslieden werden ingesteld leidden ertoe dat sommigen koste wat kost een of ander statuut wilden verkrijgen met onmiskenbare morele en materiële voordelen. Dat heeft niet in het voordeel van het verzet gepleit. Het verzet was ook aangetast door een breuk die was ontstaan als gevolg van de tegenstrijdige standpunten die linkse en rechtse verzetsmensen innamen over de koningskwestie en de koude oorlog.

Vanaf het midden van de jaren 1950 beginnen Vlaams-nationalistische middens in het noorden van het land een anti-Belgische oorlogsherinnering aan te wakkeren om te dienen als hefboom voor hun onafhankelijkheidsstreven. Het is het verzet dat hier een prijs voor betaalt: het wordt gezien als anti-Vlaams omdat het medeplichtig was aan de 'Belgische repressie' die na de bezetting werd ondergaan door

Vlaamse 'idealisten' die de foute weg van de collaboratie hadden bewandeld. In de jaren 1960 en 1970 vindt deze mening ingang bij brede lagen van de Vlaamse bevolking. Bij de confrontatie die hierover ontstaat tussen het noorden en het zuiden van het land zullen de Franstalige partij-

en zich vereenzelvigen met de antifascistische erfenis van het verzet. Paradoxaal genoeg wordt het verzet zelf hierbij uitgesloten omdat zijn unitair Belgicistisch standpunt de ontwikkeling van een Waalse identiteit alleen maar in de weg staat.

De verantwoordelijken van de Nationale Confederatie van Politieke Gevangenen en Rechthebbenden (NCPGR) getuigen in volle koningskwestie over de eenheid van hun organisatie, 1950. CegeSoma, foto nr. 92029. © CegeSoma

Dit alles lijkt op de kroniek van een aangekondigde dood. Sinds een tiental jaar neemt de belangstelling voor de geschiedenis van het verzet nochtans langzaam toe. Dit is vooral het geval in Vlaanderen waar de opkomst van extreemrechts sommige politieke en intellectuele middelen er waarschijnlijk toe brengt om de studie te promoten van een fenomeen dat veel te lang in diskrediet werd gebracht en vervolgens vergeten werd.

Een waardevol instrument

Op basis van de expertise die het CegeSoma sinds zijn oprichting in december 1967 heeft uitgebouwd vond de instelling dat het haar taak was om in te gaan op de verwachting van een steeds grotere groep mensen die informatie zoeken over het verzet en de levensloop van verzetsmensen, waaronder familieleden, mensen uit hun woonplaats of nationale persoonlijkheden.

Van bij de start van het project kreeg het toekomstige boek de titel *Was opa een held?* om erop te wijzen dat het een tegenhanger was van de gids *Was opa een nazi?*, gewijd aan personen die na de Tweede Wereldoorlog werden vervolgd voor collaboratie, een publicatie waaraan het Rijksarchief toen ook had meegewerkt⁽¹⁾.

Het boek bestaat uit twee grote delen waarvan het eerste onderverdeeld is in drie hoofdstukken. Het eerste schetst een duidelijk beeld van de oorzaken van de zwakke herinnering aan het verzet in België. Het tweede geeft de voornaamste kenmerken van het verzet vanaf zijn ontstaan in de zomer van 1940 tot de demobilisatie van de verzetslieden in de herfst van 1944. Het derde hoofdstuk ten slotte, buigt zich over de omstandigheden van de uitwerking van de statuten van nationale erkenning die werden toegekend aan verzetslui, waarbij vooral wordt gekeken naar de waarde - maar ook naar de beperkingen - van de dossiers die toen werden samengesteld.

In het middelste gedeelte geeft de gids een ruim overzicht van bronnenreeksen bestaande uit steekkaarten, dossiers en zelfs interviews met verzetsmensen. Het gaat om Belgische en buitenlandse bronnen waarvan het panorama werd geschetst op basis van inlichtingen die werden verstrekt door een zestigtal archivariissen, bibliothecarissen en geschiedkundigen. Het was de bedoeling zo veel mogelijk bronnen aan elkaar af te toetsen.

Zo kan men meer te weten te komen over de betrokkenheid van de persoon waarover opzoeken gedaan worden maar ook overdrijvingen of vrijwillige en onvrijwillige lacunes blootleggen. Deze brede aanpak liet ook toe de activiteiten op te sporen van verzetsmensen die om diverse redenen onmiddellijk na de oorlog niet konden genieten van het erkenningsstatuut. Elke bron staat beschreven volgens het schema 'wie vormde de bron; wat staat er precies in; waar wordt ze bewaard; welke zijn de tools en eventueel de voorwaarden om er toegang toe te krijgen'. In het inleidende hoofdstuk van het tweede deel staat trouwens een tabel van vier bladzijden die een overzicht geeft van de voornaamste archiefbestanden die beschreven worden.

+ Meer

- Website van het Cegesoma:
www.cegesoma.be
Hier vindt u het omvangrijke bronnenmateriaal van het CegeSoma in verband met het verzet maar ook over talrijke andere thema's van de geschiedenis van de 20ste eeuw.
- Website gelinkt aan het CegeSoma:
www.belgiumwwii.be
Een virtueel platform over België en zijn inwoners tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Aan het einde van het boek zitten drie bijlagen: een selectieve bibliografie over het verzet in België, een tijdlijn van de voornaamste gebeurtenissen en een gedetailleerde index. Dit laatste bevat de verzetslieden, de organisaties en de plaatsen die aan bod komen in het boek en waar het verzet operaties heeft uitgevoerd.

Een *work in progress*

Een van de verdiensten van de gids is dat hij duidelijk de talrijke archiefbestanden inventariseert waar inlichtingen kunnen gevonden worden over de activiteiten van verzetsmensen. Maar er moeten verschillende stappen worden gezet om zeker te zijn dat men beschikt over de meest volledige informatie over de persoon naar wie opzoeken worden gedaan. De aanmaak van een databank, of op zijn minst van een beperkt aantal databases, waarin minstens de essentiële elementen zijn opgenomen om het archiefbestand en zijn vindplaats te identificeren zou in de toekomst een belangrijk hulpmiddel kunnen zijn.

De Dienst Archief Oorlogsslachtoffers van het Rijksarchief maakt hier alvast werk van. Voor dit onderwerp is deze archiefdienst van kapitaal belang, aangezien hij meer dan de 400.000 persoonsdossiers bewaart die met Belgisch en Duits archief werden samengesteld over burgerslachtoffers van de oorlog, evenals 59.000 dossiers met aanvragen voor het statuut van politiek gevangene, 44.000 dossiers voor het statuut van burgerlijk weerstander en meer dan 25.000 dossiers over het statuut van weerstander via de sluikpers.

Het CegeSoma blijft niet achter want sinds meerdere jaren werkt de Operationele Directie aan dergelijke digitale bestanden. Dit project kwam door de redactie van de gids in een stroomversnelling. Iedereen heeft dus voortaan de mogelijkheid om op basis van een naam, een voornaam of een geboortedatum snel te weten te komen of een verzetsman of -vrouw waarnaar opzoeken worden gedaan een dossier heeft voor het bekomen van het statuut van inlichtingen- en actieagent, een dossier heeft als lid van een gewapende verzetsbeweging of een ingevuld formulier heeft dat zijn/haar activiteit beschrijft op het gebied van de sluikpers of van het burgerlijk verzet. In deze databanken kan zelfs op plaatsnaam gezocht worden.

Het onlineplatform Belgium WWII ten slotte, dat werd aangemaakt door het Rijksarchief (als BRAIN-be project) en wordt beheerd door het CegeSoma, heeft het zeer nadrukkelijk over deze bijzondere periode uit de Belgische geschiedenis, waaraan nog veel te weinig aandacht wordt besteed. Het platform, dat is opgevat als een reeks korte artikels waarmee iedereen toegang kan krijgen tot wetenschappelijke informatie over de Tweede Wereldoorlog in België, telt vandaag al tientallen bijdragen over verzetsorganisaties, hun actoren, verschillende sleuteldata en de repressie waaraan het verzet blootstond. In de komende jaren zal de informatie over dit thema verder worden uitgebreid.

- Het boek *Was opa een held?* kan besteld worden via het onlineformulier op de website van het CegeSoma of via e-mail aan cegesoma@arch.be.

Referentie: Fabrice Maerten (dir.), *Was opa een held? Speuren naar mannen en vrouwen in het verzet tijdens WOII*, Tielt, Lannoo, 2020, 367 blz. (27,99 euro zonder verzendingskosten). In het Frans verscheen het boek onder de titel *Papy était-il un héros ? Sur les traces des hommes et des femmes dans la Résistance pendant la Seconde Guerre mondiale*.

De auteurs

- **Fabrice Maerten**, coördinator van het boek, is doctor in de geschiedenis en verantwoordelijk voor de publiekswerking in verband met de collecties van het CegeSoma.
- **Nico Wouters**, de auteur van het hoofdstuk over de herinnering aan het verzet, is doctor in de geschiedenis en hoofd van het CegeSoma.

Noot

(1) Koen Aerts en a. (dir.), *Was opa een nazi? Speuren naar het oorlogsverleden*, Tielt, Lannoo, 2017. In het Frans verschenen onder de titel *Papy était-il un nazi? Sur les traces d'un passé de guerre*, Brussel, Racine, 2017.